

Kirjallinen lausunto eduskunnan tulevaisuusvaliokunnalle 7.5.2021

Lausunnon antaja: Erikoistutkija Jari Lyytimäki, Suomen ympäristökeskus, ORSI- ja STYLE - tutkimushankkeet

Sp: jari.lyytimaki@syke.fi

Asia: VNS 3/2020 vp Valtioneuvoston selonteko kestävän kehityksen globaalista toimintaohjelmasta Agenda2030:sta Kohti hiilineutraalia hyvinvointiyhteiskuntaa
<https://www.eduskunta.fi/valtiopaivaasiakirjat/VNS+3/2020>

Aihe: Kestävän kasvun ja talouden kestävyysmurroksen määritelmät, tunnistaminen ja/tai murroksen toteutumisen seuranta ja mittaaminen

Teema: **Kestävyysmurros taloudessa ja yhteiskunnassa**

Globaali ja väistämätön murros kestävän kehityksen politiikassa

Kestävyysmurros tarkoittaa sitä, että jouhevat yhteiskunnalliset muutokset eivät enää riitä hyvinvointimme turvaamiseen. Kestävää kehitystä ei enää voida saavuttaa pienten parannusten avulla, yhteiskunnan toimintaa vähittäin säätämällä ja tarkentamalla. Yhteiskunnan eriarvoistuminen, luontokato, ilmastokriisi sekä luonnonvarojen ja energian liikkakäyttö ja liikaliikenne ovat esimerkkejä kestävyysshaasteista, jotka vaativat suuria käännteitä. Niiden yhtäaikaiseen ratkaisemiseen tarvitaan monien ajattelu- ja toimintatapojen sekä yhteiskunnan rakenteiden onnistuneesti koordinoitua muuttamista. Rajuja toimia tarvitaan jopa Suomen kaltaisessa maassa, joka on monilla – mutta ei kaikilla – mittareilla mitattuna kestävän kehityksen toteutuksen kärjessä.

Sustainable Development Report 2020 sijoittaa Suomen palkintopallille kolmanneksi parhaaksi maaksi YK:n kestävän kehityksen 17 tavoitteen (SDG) toteutuksessa. Edeltämme löytyvät vain Ruotsi ja Tanska. Sijoituksemme 196 maan vertailussa tipahtaa kuitenkin sijalle 140, kun mitataan sitä, millainen vaikutus omilla toimillamme on muiden valtioiden kykyyn saavuttaa kestävyystavoitteet. Lukuisat muutkin esimerkit osoittavat, että Suomea voidaan perustellusti pitää sekä kestävyysmallimaana että kauas tavoitetasoista jäävänä alisuoriutujana. Yleensä kuva muuttuu kannaltamme sitä karummaksi, mitä enemmän huomioidaan luonnonvarojen käyttöä ja ympäristön kuormitusta taloudellisten ja sosiaalisten kysymysten ohella.

Myös tuotanto- ja kulutusketjujen perkaaminen koko pituudeltaan tuottaa monesti ikäviä yllätyksiä. Kotimainen kehitys näyttää lupaavalta vaikkapa hiilidioksidipäästöillä mitattuna, mutta kuva synkistyy, kun suomalaisen kulutuksen ulkomailla aiheuttamat päästöt huomioidaan. Vesijalanjäljen osalta tilanne on vielä selvempi: kotimaassa veden käyttömme on varsin hyvällä mallilla, mutta paljon vaikeammin ratkaistavia kysymyksiä liittyy esimerkiksi kuluttamiemme tuotintehdelmien ja -lihan tai puuvillan vedenkulutukseen kaukana täältä. Kansallisiin rajoihin pysähtyvät mittarit johtavat helposti harhaan globaalien kestävyyskysymysten hahmottamisessa.

Kaikki oleelliset mittarit käyttöön

Kestävyysmittareita pitää lukea kokonaisvaltaisesti ja armottoman rehellisesti. Jos moottorin varoitusvalo vilkkuu, on matkanteko epävarmaa, vaikka bensiinimittari kertoisi polttoaineen varmasti riittävän. Kestävyysmurroksen hallitussa toteuttamisessa oleellista on se, osaammeko katsoa kaikkia mittareita. Vielä oleellisempaa on se, osaammeko arvioida sitä, kykenevätkö mittarit kuvaamaan oikeaa systeemiä. Bensiinimittaria on turha etsiä, jos auto kulkeekin pelkän sähkön voimalla.

Kestävyyismurroksen edellytysten hahmottamisessa on huomioitava muutosten nopeus. Ekologiset, tekniset ja sosiaaliset systeemit ympärillämme ovat ehkä jo muuttuneet siten, että päätöksenteossa vankan aseman saavuttaneet vanhat mittarit eivät enää tavoita systeemien oleellisia piirteitä. Bruttokansantuote on yksi tällainen vakiintunut mittari. Se on edelleen osin käyttökelpoinen taloudellisen toimeliaisuuden laajuuden kuvaaja, mutta tarvitsee rinnalleen hyvinvoinnin ja luonnonvarojen käytön mittareita.

Kestävyyismurroksen ymmärtämiseksi on tärkeää pitää yllä ja kehittää seurantoja, jotka keräävät pitkäaikaista tietoa muutoksista. Uusia mittareita kannattaa kehittää harkiten, siten etteivät ne jää peliksi patkoprojekteiksi vailla pysyvää päivitystä. Seurannan tarpeita on aina paljon enemmän kuin resursseja seurantojen toteutukseen, joten priorisointi on väistämätöntä.

Osataanko esimerkiksi ekosysteemien seurannassa huomioida uuteen paikkaan leviävien vieraslajien lisääntyvät riskit, kun liikenne lisääntyy ja ilmaston lämpenee? Toisissa tapauksissa on oleellista hahmottaa uudenlaisia syiden ja seurausten ketjuja. Tämä on vaikeaa, sillä vaikutusketjut voivat kimpoilla yllättäviä reittejä globaalin, kansallisen ja paikallisen tason välillä. Millä politiikan sektorilla ja tasolla pitäisi reagoida, kun energiajärjestelmän mittarit tunnistavat rahajärjestelmän nousseen merkittäväksi energiasyöpöksi? Lohkoketjuihin perustuvien kryptovaluuttojen laskenta ahmii energiaa odottamattoman paljon, eikä siihen ole helppoa puuttua perinteisellä energian tuotantotapoihin keskittyvällä kansallisella energiapolitiikalla.

Entä osataanko olemassa oleva tieto ottaa vakavasti silloin, kun se haastaa vakiintuneita oletuksia tai rutiineita? COVID-19 pandemia on esimerkki systeemisestä riskistä, jonka olemassa olo pystyttiin lukemaan luonnonvarojen käyttöä ja globaalia liikkuvuutta kuvaavista mittareista. Tauti ei tullut yllätyksenä, vaan lukuisista SARSin ja MERSin kaltaisista konkreettisista varoituksista huolimatta. Emme kuitenkaan kyenneet muuttamaan tuotanto- ja kulutustapojamme ja liikkuvuuttamme niin, että taudin synnyn ja leviämisen riski olisi pienentynyt riittävästi. COVID-19 pandemian tärkein opetus onkin ehkä se, että oleellisinta ei ole kykymme mitata muutoksia, vaan kykymme ottaa todesta mittareiden välittämä tietämys muutoksiin liittyvistä riskeistä ja mahdollisuuksista.

Pohjatkin pöyhivää itsekritiikkiä vai kevyttä päälleliimausta?

Kevyt päälleliimaus kestävyystiedon hyödyntämisen pysyväisongelma. Esimerkiksi yrityksille kestävyysmurros voi näyttäytyä aiemman vastuullisuustyön jatkamisena uudenlaisen ESG (Environmental, Social, Governance) -nimikkeen alla. Kansallisessa hallinnossa kestävyysmurros voidaan hahmottaa hieman aiempaa ponnekkaampana kestävä kehityksen politiikkana, jolla toteutetaan yhtä tai useampaa YK:n 17:stä SDG (Sustainable Development Goals) -tavoitteesta. Kestävyysmurroksen toteuttamisen näkökulmasta sekä yrityksissä että julkishallinnossa vaarana on tukeutuminen hyviksi koettuihin vanhoihin toimintamalleihin ja onnistumisen mittareihin. Ilmastouutisointiin panostava mediayritys voi edelleen hyväksyä mainoseurot öljy-yhtiöltä ja hallinto voi priorisoida lyhyen aikavälin poliittisia tavoitteita vuosikymmenien päähän tähtäävien kestävyystavoitteiden sijaan. Kevyessä päälleliimauksessa kestävyysmurroksen ymmärrys jää ohueksi, eikä mahdollisuutta ja tarvetta kokonaisten toimialojen häviämiseen ja uusien syntyyn oteta todesta.

Ympäristön globaalia tilaa kuvaavat mittarit ja muu tutkimustieto osoittavat säälimättömästi, että kestävyysmurroksen vaihtoehtona ei ole asioiden jatkuminen entisellään. Kyse ei ole siitä, tapahtuuko kestävyysmurros, vaan siitä, missä määrin haluamme yrittää hallita sitä. Kestävyysmurros voi tapahtua koordinoimattomana romahduksena tai kiihtymisenä, jossa lopulta päädytään johonkin pysyväluonteiseen tilaan. Todennäköistä on, että hallitsemattomina ryöpsähtelevät muutokset johtavat johonkin sellaiseen tilaan, joka ei ole ihmisten hyvinvoinnin kannalta paras mahdollinen, mutta kylläkin sitkeän kestävästi paikallaan pysyvä tila. Varoittavia esimerkkejä on helppo löytää. Kun järvi pääsee ravinnekuormituksen takia rehevöitymään, muuttuu järvisysteemin toiminta sisäisen kuormituksen ja sinilevien hallitsemaksi, eikä tila enää parane pelkällä päästöjen pienentämisellä. Kun ihmisryhmien välinen luottamus katoaa eriarvoistumisen seurauksena, ei uskoa yhteiseen tulevaisuuteen ole helppoa palauttaa.

Kestävyyismurros voidaan ymmärtää joko nopeampana transformaationa tai hitaampana transitiona. Kummassakin tapauksessa aikasykli on yleensä pidempi kuin politiikassa tärkeät vaalikaudet. Nopeatkin ekologiset muutokset vievät usein vuosikymmeniä tai -satoja, kuten ilmastonmuutoksen eteneminen osoittaa. Myös monet yhteiskunnalliset muutokset ovat suhteellisen hitaita. Vaikka ihmisten tietoisuus voi erityistapauksissa muuttua nopeasti, vie toimintatapojen ja erityisesti toimintaa ohjaavien rakenteiden muuttaminen pidempään. Ihmisten tietoisuuskin muuttuu usein vitkastellen, sillä me ihmiset emme yleensä halua hyväksyä tietoa, joka on vakiintuneiden ennakko-oletustemme vastaista. Vaarana on, että kestävyysmurrosten kannalta oleellinen tieto iskee tajuntaamme liian myöhään eikä enää anna mahdollisuuksia ennaltaehkäisevälle toiminnalle. Kun tieto terrori-iskusta New Yorkissa, matkustajalaivan uppoamisesta Suomenlahdella tai globaalisti valloilleen päässeestä viruksesta saavuttaa suuren yleisön, on toiminta riskin pienentämiseksi jo myöhäistä.

Epäjatkuvuuksien hyväksymis- ja hallintakyky toiminnan ytimessä

Kestävyyismurrokselle ei ole yleisesti hyväksyttyä ja samalla täsmällistä määritelmää, eikä sen etenemiselle ole yhtä ja yksiselitteistä mittaria. Tämä vaikeuttaa keskustelua, sillä eri osapuolet voivat ymmärtää kestävyismurroksen hyvin eri tavoilla. Tiedosta ei sinänsä ole puutetta. Käytössämme on lukuisia erilaisia kestävyyttä kuvaavia yksittäisiä mittareita ja laajempia mittaristoja. Näiden kyky kestävyismurroksen kuvaamiseen on silti vajavainen.

Yksi keskeinen ongelma on, että mittaristojen kyky auttaa ennakoimaan kestävyismurroksille tyypillisiä hyppäyksellisiä muutoksia ja epäjatkuvuuksia on heikko. Menneisyyden trendejä kuvaavat kestävä kehityksen indikaattorit voivat jopa ohjata ajatuksia siihen, että muutokset ylipäänsä ovat ennakoitavia ja lineaarisesti eteneviä, eikä tuleva kehitys merkittävästi poikkea menneestä. "Eikä mitään uutta ole auringon alla" julistaisi tällaisia indikaattoreita tulkitseva Sinuhe egyptiläinen. Toisin kuin Mika Waltarin pessimistisesti virittyneessä klassikossa, kestävä kehityksen indikaattoreissa on sisään rakennettu optimistinen perusvire, joka ohjaa ajatuksia jatkuvuuteen, kestävyteen ja kehittyvyyteen. Tätä voidaan kutsua kehityksen jatkuvuusharhaksi.

Jatkuvuusharha ja vahvat kytkennät aiempiin kestävä kehityksen aloitteisiin hämärtävät kestävyismurroksen perusajatusta siitä, että rajut muutokset hyvinvoinnin tuottamisen tapoihin ovat väistämättömiä, jos luonnonvarapohjan rapautumisesta seuraava hyvinvointimme romahtaminen halutaan välttää. Luonnonvaroja tuhlaavan ja ympäristöllisesti kestävämmän hyvinvointivaltion noidankehästä on päästävä luonnon rajoissa toimivaan ekohyvinvointivaltioon.

Tämä lausunto on kirjoitettu osana Strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamia ORSI (www.ecowelfare.fi) ja STYLE (www.styletutkimus.fi) -hankkeita.